

وجود ۲۰۰ نسخه منحصر بفرد در کتابخانه حرم امیرالمؤمنین (ع)

حجت الاسلام **سیدحسین موسوی بروجردی** هم‌اکنون مدیر مرکز «دارالتراث» در نجف اشرف و ریاست کتابخانه «علامه مجلسی» مرکز تحقیق و پژوهش میراث مکتوب شیعه در شهر مقدس قم است. وی تاکنون دو جلد از فهرست نسخه‌های خطی حرم حضرت عباس (ع) در کربلا و فهرست کتابخانه کاشف‌الغطاء در نجف اشرف را تهیه و چاپ کرده و بقیه فهرست‌ها در حال تکمیل و صفحه آرایی است. حجت الاسلام موسوی که در حال حاضر مشغول آماده‌سازی فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حرم امیر المؤمنین (ع) است این میراث باقیمانده را یکی از بی‌نظیرترین موارث فرهنگی جهان اسلام می‌داند و از وجود یکی از تألیفات شیخ طوسی که متن کامل آن به دستخط خود شیخ است، در این کتابخانه خبر می‌دهد. درباره نوع فعالیت در عتبات عالیات و نسخه‌های ارزشمندی که در سه عتبه علویه، حسینی و عباسیه وجود دارد با وی گفت‌وگو کردیم که مشروح آن در ادامه می‌آید.

* به عنوان اولین سؤال اصلی گفتگو خواستم این سؤال را بپرسم که شما چه فعالیت‌هایی در عتبات عالیات دارید؟

- بنده قبل از وارد شدن به عتبات عالیات عراق برای جست‌وجوی منابع کهن شیعه در کتابخانه‌های نجف و کربلا سفرهای متعددی به کشور عراق داشتم و در سایه این رفت‌وآمدها بود که تولیت محترم آستان مقدس حضرت ابوالفضل العباس (ع) از بنده درخواست کردند که نسخه‌های خطی این کتابخانه را فهرست‌نگاری کنم.

الحمدلله موفق شدم طی سفرهای متعددی ۲ جلد فهرست نسخه‌های خطی حرم حضرت عباس (ع) را در بیش از ۱۲۰۰ صفحه فهرست کرده و منتشر کنم، که الحمدلله این فهرست بعدها حائز جایزه برتر کنگره شهاب شود که کنگره تخصصی نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری بود.

بعد از این در حرم امام حسین (ع) نیز نزدیک یک سال هست که فهرست‌نگاری نسخ خطی را شروع کردم، در مدت این یک سال، سه جلد از فهرست نسخه‌های خطی و یک جلد از قرآن‌های نفیس حرم سیدالشهدا (ع) را شروع به نگارش کردم که در هر جلد بالغ بر ۶۰ الی ۷۰ درصد کارشان انجام شده است و پیش‌بینی می‌شود که حدود یک سال دیگر این کار طول بکشد که در نهایت به چهار جلد برسد.

در نجف اشرف هم در کتابخانه مرحوم شیخ محمدحسین کاشف‌الغطاء، دو جلد فهرست نسخه‌های خطی این کتابخانه را انجام دادم، قبل توضیح بگویم که این کتابخانه و نسخه‌های آن غیر از نسخه‌هایی است که به اسم کاشف‌الغطاء منتشر می‌شود، این کتابخانه از قدیمی‌ترین کتابخانه‌های نجف است که محتوی نفایس بسیار زیاد و مشتمل بر خطوط علمای شیعه مخصوصاً علمای

خاندان کاشف الغطاء است، خلاصه که یک جلد از فهرس این کتابخانه رو چاپ کردم و یک جلد دیگر تنها صفحه‌بندی آن باقی مانده و آماده چاپ است، البته ناگفته نماند که نسخه‌های این کتابخانه موضوعی چیده شده و لذا جلد اول آن نسخه‌هایی در موضوع مصاحف و ادعیه و تفسیر قرآن و علوم قرآن است.

در کتابخانه حرم امیر المؤمنین علی (ع) حدود ۷۰۰ قرآن و ۲۰۰ نسخه خطی وجود دارد، به جرأت می‌توان گفت که این کتابخانه یکی از نفیس‌ترین و بهترین کتابخانه‌های شیعه است، به طور مثال از نفایس این کتابخانه می‌شود از این نسخه‌ها نام برد: کتاب «الشیرازیات» ابوعلی فارسی به تاریخ حدود سال ۳۶۰ هجری، نسخه‌ای از «شرح قصیده ابن درید» تألیف ابن خالویه نحوی که در حدود سال‌های ۳۷۰ هجری، روی این دو نسخه خط و اجازه ابن خالویه و ابوعلی فارسی وجود دارد و یکی از نفیس‌ترین نسخه‌های این کتابخانه نسخه‌ای از کتاب «مبسوط» شیخ طوسی به دستخط خودش (تنها نسخه موجودی که به خط شیخ طوسی باقی مانده است)، لازم است این نکته توضیح را دهم که قبل از کتاب «المبسوط»، نسخه‌ای از کتاب «التبیان فی تفسیر القرآن» شیخ طوسی داریم که تنها مشتمل بر چهار سطر اجازه به خط شیخ طوسی است که این نسخه در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نگهداری می‌شود و ما نسخه کاملی به خط شیخ طوسی نداریم و این نسخه (یعنی کتاب مبسوط) تنها نسخه موجود است.

از دیگر نفایس این خزانه می‌توان از بعضی نسخ از تألیفات علامه حلی به خط ایشان، یکی از مؤلفات فخرالدین المحققین فرزند علامه حلی، ۳۰ نسخه از تألیفات و مستنسخات عالم مشهور شیعی در قرن هشتم هجری ابن العنایقی حلی به خط مبارک خود ایشان و همچنین از چند نسخه از تألیفات طبیب و فیلسوف مشهور قطب‌الدین شیرازی و ابن کمونه به خط این دو یاد کرد. اما مصاحف و قرآن‌های موجود در این کتابخانه بالغ بر ۷۰۰ نسخه خطی است، کتابخانه حضرت امیر (ع) محتوی بی‌نظیرترین و نفیس‌ترین قرآن‌های دنیای اسلام است، واقعاً این قرآن‌ها از نظر هنری و خط و تذهیب‌کاری‌ها و قدمت خیالی است و باعث افتخار برای جهان تشیع است، بیشتر این قرآن‌ها توسط پادشاهان و سلاطین به حرم مطهر امیر المؤمنین (ع) اهدا شده است.

بنده موفق شدم در یک سفر تمام این قرآن‌ها را بخش‌بندی منظمی کنم و آن‌ها را از نظر نوع خط و مدارس و مکتب‌های هنری تقسیم و تبویب کنم، مثلاً نسخه‌های کوفی را در یک بخش نسخه‌هایی که به خط نسخ هستند در یک بخش و نسخه‌هایی که به خط محقق و ریحان هستند در یک قسمت منظم کنم، سپس تمامی این اقسام را بر حسب مدارس هنری تقسیم و تنظیم کردم، به طور مثال قرآن‌های مکتب هرات و تبریز و شیراز و دوره فاجار در اصفهان و تهران، هر یک را به شکل جداگانه‌ای جدا کردم

و حتی نسخه‌های کوفی آنها را هر یک که به دوره خاصی باز می‌گردد را قسمت کردم و از خداوند متعال توفیق یک فهرست‌نگاری بسیار مفصل و گسترده برای هر یک از این اقسام را دارم.

*** چطور و چگونه کتابخانه حرم حضرت امیر المؤمنین علی (ع) دارای چنین نسخ نفیس است که به نظر می‌آید در جهان اسلام برخی نسخ آن وجود ندارد؟**

- خوب! بلا شک سابقه این کتابخانه بسیار کهن است و طول تاریخ نفایس زیادی به آستان حضرت امیر صلوات الله علیه اهدا می‌شده، بحث در اینجاست چطور این نسخه‌ها تا به حال باقی مانده، برای جواب این مسأله باید علم به یک واقعه تاریخی و دردناکی که در طول تاریخ عتبات عالیات در عراق متعرض آن شدند، آگاه باشیم و این واقعه هجوم وحشیانه وهابیت به کمک آل سعود به عتبات عراق است، در سال ۱۲۲۶ هجری قمری به جهت حمله وهابیت به عتبات عراق و وارد شدن به کربلا به انسان‌ها رحم نکردند چه برسند به کتاب‌ها!

در این هجوم کتابخانه حرم امام حسین (ع) تماماً به غارت رفت، ولی خوشبختانه در آن زمان، در هجوم وهابیت به نجف اشرف

مردم نجف به زعامت مرحوم شیخ جعفر کاشف الغطاء جانانه از این شهر دفاع کردند و این کتابخانه مورد تعرض واقع نشد، به همین خاطر کتب خطی کتابخانه سالم مانده است.

*** آیا می‌توانید درباره نوع نفاست و یا خطوط نسخه‌های خطی قرآن‌های موجود در کتابخانه آستان امیرالمؤمنین (ع) برای ما بیشتر توضیح بدهید؟**

-عرض کردم، این نسخه‌ها جزو فاخرترین و نفیس‌ترین نسخه‌های قرآنی و علمی هستند که در کتابخانه‌های دنیا حفظ و نگهداری می‌شوند، از نظر خطاطین می‌توان از دو یا سه نسخه قرآن به خط خطاط بزرگ در قرن ۱۱ و مؤسس خط نسخ ایرانی احمد نیریزی و یک نسخه قرآن به خط علاءالدین تبریزی در قرن ۱۰ - که صاحب دو صاحب مدرسه خاصی از خط نسخ هستند - و از مهم‌ترین قرآن‌های موجود در عتبه علویه از دو قرآن به خط یاقوت مستعصمی و دیگری به خط احمد سهروردی که در قرن ۷ و ۸ می‌زیستند و بزرگترین خطاط‌های دنیای اسلام هستند، یاد کرد.

از مواردی که این قرآن‌های این کتابخانه را برجسته کرده است، قرآن‌های است که به خط کوفی است، نزدیک به ۳۰ جلد قرآن به خط کوفی است، مهم‌ترین این‌ها یک قرآنی است که منسوب به حضرت دستخط مبارک امیرالمؤمنین (ع) که در آخر آن به این عبارت تصریح شده است: «كُتِبَتْهُ عَلِيُّ بْنُ ابِوطَالِبٍ»، جالب این است که در این عبارت «أبوطالب» آمده، که بنا بر قواعد «أبی طالب» باشد به خاطر اضافه «بن» به «أبوطالب» که باعث جر «أبو» می‌شود و باید «أبی» شود، ولی این عبارتی که در نسخه آمده (یعنی: أبو) صحیح‌تر از «أبی» باید باشد، بنا بر مذهب قدمای نحویین برای اینکه در کتاب سیبویه آمده که در صورتی که کنیه مثل (أبوطالب و أبوجعفر....) اسم علم شود مبنی می‌شود و با تغییر عوامل تغییر پیدا نمی‌کند.

* در عتبه حسینیّه و عتبه عباسیه چطور؟ آیا نفایسی مثل حرم حضرت امیر (ع) دارند؟

- در این دو کتابخانه کتاب‌های علمی زیاد دارند، شاید هر یک از آنها قریب به ۵۰۰۰ هزار نسخه داشته باشند، در کتابخانه حرم حضرت عباس (ع) ۶۳ ورقه از قرآنی کوفی منسوب به خط امام زین‌العابدین (ع) است، یک جزء بسیار نفیس و فاخر قرآن به خط کوفی ایرانی است، همچنین برخی تصنیفات علمای ایرانی که در کربلا بودند، مانند ابوعلی حائری مازندرانی شاگرد مرحوم وحید بهبهانی و تألیفات عارف و فقیه شیعه سیدمرتضی کشمیری حدود ۸ تا ۱۰ جلد از تألیفات ایشان و مجموعه‌هایی که ایشان جمع کرده‌اند به خط ایشان وجود دارد و تعداد بسیار زیادی از نسخه‌های کهن مثل نسخه‌ای از کتاب نهج‌البلاغه که به خط ابن‌الحداد بجلي حلی اسدی استاد شهید اول است.

اما نفایس کتابخانه حرم مطهر امام حسین (ع) مفصل‌تر است، بارزترین نفایس این کتابخانه وجود ۱۴۰ قرآن بسیار نفیس و هنری و کهن یاد کرد، ۳ یا ۴ قرآن به خط کوفی وجود دارد، اما از نظر کتب‌های علمی در این کتابخانه بالغ بر ۴ و ۵ نسخه خطی هست که در آن خط علامه مجلسی (ره) وجود دارد، همچنین یکی از تألیفات میرزا عبدالله افندی به خط خودش آنجا هست و نسخ کهن بسیار زیاد و نسخه‌هایی که به خط بزرگان و علمای برجسته دنیای اسلام فراوان دیده می‌شود.

* تفاوت کتابخانه عتبه حسینیة و عتبه عباسیه در چیست؟

- در مجموع کتابخانه حرم امام حسین (ع) از لحاظ نسخه‌های قرآنی بیشتر و بهتر از کتابخانه حرم حضرت عباس (ع)، اما اگر بخواهیم درجه‌بندی کنیم، این دو کتابخانه پایین‌تر از کتابخانه حرم حضرت امیر (ع) هستند و دلیل آن چنانچه اشاره کردم، همان حمله وهابیت و غارت این نفایس این دو عتبه مقدسه دانست که بسیاری از نسخ خطی نفیس قرآن کریم از بین رفت و هر آنچه الان در این کتابخانه‌ها وجود دارد پی از این واقعه است که توسط سلاطین ایرانی و با سلاطین عثمانی برای دلجویی به این دو آستانه مقدسه اهدا شده است.

* موقعیت کتابخانه حرم حضرت حسین (ع) و حضرت عباس (ع) کجاست؟

- داخل حرم است، وقتی وارد صحن می‌شوید، کتابخانه حرم امام حسین (ع) در کنار باب القبله است، کتابخانه حرم حضرت عباس (ع) در گوشه چپ حرم مطهر در کنار باب العلقمی است، اما نسخ خطی در سالن‌های بسیار محفوظ و با درهای گاو صندوقی حفاظت می‌شود، هر چند که هر دو عتبه در حال ساخت کتابخانه مفصلی در نزدیکی حرم هستند، تا جایی که اطلاع دارم، حرم حضرت عباس (ع) یک زمین بالغ بر سه هزار متر نزدیک حرم گرفتند تا پروژه عظیمی را برای کتابخانه اجرا کنند، و حرم حضرت امام حسین (ع) اکنون در حال ساخت یک کتابخانه عظیم در صحن العقیله در کنار (تل زینبیه) است.

الحمد لله مسئولان دو عتبه در نگهداری نسخ خطی بسیار کوشا و مواظب هستند و بسیار حریص هستند که به آنها صدمه و لطمه ای نرسد، چنانچه بخش‌هایی مفصلی جهت ترمیم نسخه‌های آسیب دیده ایجاد کرده‌اند.

*** کتابخانه حرم حضرت علی (ع) در کجای حرم عتبه علویه واقع شده است؟**

- در زیر زمین حرم از سمت باب شیخ طوسی است و فقط خواص می‌توانند این بخش را ببینند، مخزن نسخ خطی در آخرین اتاق نگهداری می‌شود، این مکان نزدیک‌ترین اتاق زیرزمینی به مضجع نورانی امیرالمؤمنین (ع) هست.

منبع: خیرگزاری فارس